Богословље 71:1 (2012) 41–62 УДК: 27-245:27-276
Оригинални научни рад

Ненад Божовић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
nenad_kv85@yahoo.com

Извори Макавејских књига

Сажетак: Књиге Макавејске настају у периоду дуго након догађаја које описују. Прошлост пред писцима Макавејских књига не стоји као готов образац. Прошлост се мора проучавати, разумети и обрадом довести у пријемчиву форму, облик који ће будућим генерацијама бити разумљив, доступан и који ће им користити као путоказ у тешким временима. У тим настојањима веома су значајни кратки списи, извештаји, чак наводи или напомене које су временски ближе самим догађајима и најчешће настају непосредно након њих. Стога је природно да се писци Макавејских књига ослањају на ове изворе, како писане, тако и усмене. Писане изворе као изворе текста, штавише, експлицитно помиње и Прва књига Макавејска (9, 22). Међутим, писци Макавејских књига изворе су користили у оквиру теолошке концепције коју су заступали. Некад се дешава да се извори користе интенциозно, у циљу доказивања одређених поставки, па се садржај извора редукује да би се прилагодио циљу. Сама интерпретација писаних артефаката из прошлости крије у себи, дакле, одређену теолошку интерпретацију. Ради јаснијег сагледавања теолошке поруке Макавејских књига неопходно је расветлити које све текстове су писци имали пред собом и који историјски догађаји учествују у обликовању ове повести, кроз њихове реминисценције.

Кључне речи: Извор(и), рецепција, патетична историја, историографија, архив, хронике, дипломатска преписка, *Judas-Vita*, апокалиптика, мемоари, беседе, извештаји о мученичтвима

Литерарна критика открила је у текстовима Макавејских књига честу жанровску разнородност и разлике између стилских и језичких одлика појединих одељака. На основу истраживања показало се да текстови нису увек јединствени, односно из пера истог аутора, у њима се препознаје учешће и редактора и дописивача. Све ово указује на коришћење многих писаних и усмених извора приликом настанка текста.

Уводне (исагошке) напомене, нпр. место и време настанка списа, помажу у идентификацији извора Макавејских књига. Пре анализе извора у најкраћим цртама биће дате уводне напомене о тексту. Прецизнија анализа рецепције извора, међутим, превазилази оквире овога рада. С обзиром да је рецепција извора ипак уско повезана са теолошким поставкама пи-

саца Макавејских књига, у раду ће бити назначене само основне смернице у коришћењу писменог и усменог материјала.

До сада најрелевантније издање грчког текста Макавејских књига (I–IV) представља издање Септуагинте из 2006. године, односно од Роберта Ханарта преправљено издање Алфреда Ралфса из 1935. год.[1] Поменути текст јесте основни за анализу у потоњим редовима. За сада једини превод Књига Макавејских на српски јесте превод еп. Атанасија Јевтића са јелинског изворника уз уводне напомене.[2] Од превода текста на савремене светске језике узимани су у обзир преводи на енглески[3] и немачки[4] језик.

I Извори Прве књиге Макавејске (1Мак)

1.1. Уводне напомене:

Прва књига Макавејска почиње кратким, уводним описом историје од освајања Александра Македонског до доласка на престо цара Антиоха IV, самопрозваног Епифан, из династије Селевкида године 175. пре Христа (1, 1–9). Репресивне мере које је предузео Антиох IV против Јевреја и њихове вере у периоду од 169.–167. описане су у 1, 10–64. То је проузроковало отпор најпре код свештеника Мататије (2, 1–70), а касније се претворило у организовану побуну под вођством Мататијиног сина Јуде Макавејца (3, 1–9, 22). Прву победу односи Јуда у бици код Емауса (165. год. пре Хр.). Књига даље описује борбе Јонатана Макавејца, Јудиног брата (9, 23–12, 53), а затим и вођство Симона Макавејца (13, 1–16, 22). Завршетак представља извештај о Јовану Хиркану, Симоновом сину и наследнику. Временски период који књига описује креће се дакле од 323. односно 175. до 135. године пре Христа.

Теолошка порука. Основни садржај теолошке поруке јесте моралног карактера: Тору (Закон) треба поштовати без обзира на тешкоће; за веру и Закон

[1] A. Ralfs, R. Hanhart, *Septuaginta*, Stuttgart 2006.

[2] А. Јевтић, *Књиīе Макавејске*, Врњачка Бања 2002.

[3] Превод Макавејских књига не налази се у стандардизованим преводима на енглески језик због „ужег“ канона, те се оне најчешће налазе у зборницима као што су нпр. J. Charlesorth, *The Old Testament Pseudoepigrapha*, New York, 1985, или R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudoepigapha of the Old Testament in English*, Oxford, 1983. Најзахвалинији за истраживање су преводи у оквиру коментара као нпр. J. Goldstein, *I Maccabees, A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, 1976. и J. Goldstein, *II Maccabees, A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, 1983. и многи други.

[4] Због „ширег“ канона у стандардизованим издањима Библије на немачком најчешће се налазе прве две Књиге макавејске као нпр. *Die Bibel, Einheitsübersetzung, Altes und Neues Testament*, Freiburg 2008. Постоје и коментари у оквиру којих се такође налазе добри преводи: S. v. Dobbeler, „Die Bücher 1/2 Makkabäer“, *Neuer Stuttgarter Kommentar Altes Testament*, Stuttgart 1997; и W. Dommershausen, „1Makkabäer/2Makkabäer“, у: *Die Neue Echter Bibel Neues Testament*, Würzburg 1985.

понекад је потребно положити и свој живот. Бог је једини Спаситељ Израила, и његове заповести треба држати чврсто. Када наиђу искушења, помоћ Божија неће изостати. Искреним ревнитељима и прегаоцима за веру Бог даје награду. Светост и чистота Јерусалимског Храма су, и поред искушења, неповредиви.[5] 1Мак се од осталих Макавејских књига разликује по томе што не постоје указзи о вери у васкрсење и извештаји о чудима нису присутни. Наглашено је доследно поштовање заповести о Суботи и осталих законских прописа.[6]

У науци се одомаћило мишљење да Макавеји нису имали ни давидовских ни садокитских корена, а од Симона надаље постали су како владари тако и првосвештеници.[7] Многи у Израилу нису на то гледали благонаклоно. Писац покушава да пружи извесно оправдање династије Хасмонеја и да ауторитет династије заснује управо на доследном ревновању односно поштовању Закона услед чега им од Бога следи награда. *Пишчева рецепција извора у великој мери зависи управо од ове његове намере*.[8]

Назив Макавеј. Име Макавеј представља надимак (Μακκαβαῖως) дат Мататијином сину, Јуди. Реч је семитског порекла и значи „онај који наличи чекићу, мољу“, при чему је израз требало да најкраће опише вештину и чврстоћу Јуде као војсковође. Касније се назив пренео на све Мататијине потомке.[9] Ипак, династија се у литератури не зове макавејска већ хасмонејска, што потиче о Јосифа Флавија који је као претка династије навео извесног Хасмона (Асмонеја).[10] Повезивање израза Макавеји са списима из Септуагинте први пут се среће у код Климента Александријског у Строматама (5, 14, 97), а затим и код Иполита Римског у Коментарима на Дан (VI, 25, 22).[11]

Време настанка. Временско одређење настанка текста није јединствено у научним истраживањима. Књига је могла настати најраније 142. након подизања породичне гробнице од стране Симона до најкасније 63. када су Римљани заузели Јудеју. Највероватније је настанак књиге везан за последњу деценију другог века пре Христа (око 104. год), око смрти Јована Хиркана.[12]

[5] K. Schnuck, „Makkabäer/Makkabäerbücher“, у: *Theologisch Realenzyklopädie*, Band XXI, Berlin–New York, 738 = скр. *TRE*.

[6] K. Schunck, нав. д., *TRE*, XXI, 738.

[7] Треба поменути рецимо два типична представника: J. Goldstein, *I Maccabees*, 71, 75; V. Tcherikover, *Hellenistic Civilisation and Jews*, New York, 1970, 492–493 и многи други. Насупрот овом мишљењу стоји само једна усамљена, али рецентна студија A. Schofield, J. C. Vanderkam, *Were the Hasmoneans Zadokites*, *Journal of Biblical Literature*, 124:1 (2005) = скр. *JBL*.

[8] Више у одељку 1.8.

[9] K. Schunck, нав. д., *TRE*, XXI, 736.

[10] Flavii Josephi Opera, recognovit Benedictus Niese, Vol. III, *Antiqvitatvm Ivdaicarvm Libri* XI-XV, Berolini, MDCCCLXXXXII, XII, vi, 265.

[11] K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 736.

[12] Више о разлозима оваквог датирања текста и различитим мишљењима у науци види код: J. Goldstein, *I Maccabees*, 62–64; А. Јевтић, нав. д., 64–65.

Писац. Писац 1Мак није био очевидац догађаја о којима и пише и стога је нормално да се ослањао на различите изворе, како писмене тако и усмене. Оно што се о њему на основу текста може закључити јесте да је он високообразован, за Закон присно везан и патриотски оријентисан Јеврејин. С обзиром на добро познавање прилика реч је о неком ко је био близак двору Хасмонеја и коме је архива била доступна. Неки га означавају штавише и као „дворског хроничара". Личност Јуде Макавејца заузима у његовом стваралаштву истакнуто место.[13]

Структура. Већина истраживача се слаже да је књига настала изједна као дело једног писца. Неколицина ипак сумња да одељак 13, 1 односно 14, 6 до 16, 24 припада основном тексту.[14]

Жанр текста. Текст 1Мак најприближнији је жанру тзв. *патетичне (романтизоване) историје*. Међутим у односу на текст 2Мак, 1Мак није толико близак античким обрасцима. Његово приповедање је трезвено, без сувишних емоција, уско везано за стил историјских књига Старог завета.[15]

1.2. Текстуални извори 1Мак

Јеврејски оригинал Прве Макавејске је нажалост изгубљен и стога једини текстуални извор представља грчки превод из Септуагинте (LXX). Текст се налази у унцијалном писму у Codex Sinaiticus-у (S) из IV века, Codex Alexandrinus-у (A) из V века и Codex Venetus-у (V) изVIII века.[16] Осим у унцијалном писму, текст је сачуван и у 37 минускулних кодекса који се најчешће деле у две групе: (а) група q која је поуздан извор текста (29, 71, 74, 97, 107, 120, 130, 134, 243), (б) група минускула која представљаја рецензију текста од стране Лукијана Самосатског (дели се у три подгрупе L – 64, 236, 381, 534, 728; l–19, 62, 93; L`). Постоји и неколицина несврстаних минускула: 46, 52, 55, 56, 58, 68, 98, 106, 311, 340, 379, 542, 671, 731, 771. Од превода издвајају се неколико латинских (La) у више рукописа (La^{L}, La^{X}, La^{G} иLa^{V} – тзв. Вулгата), који су прилично поуздани. Они показују извесну независност у односу на грчки текст, која највероватније произилази из коришћења јеврејског оригинала. Осим латинских, постоје и сиријски преводи (Sy) који због свог семитског корена представљају добру подлогу за реконструкцију неких делова јеврејског текста. Познат је и јерменски превод (Arm), до данас не много проучаван.[17]

[13] K. Schunck, *Die Quellen des I. und II. Makkabäerbuches*, Halle 1954, 74; K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 738.

[14] Списак истраживача који подржавају једну или другу тезу може се наћи у: K. Schunck, *Die Quellen,* 8–9.

[15] K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 738.

[16] Исто, 736–737.

[17] J. Goldstein, *I Maccabees,*175–179; J. S. Dancy, *A Commentary on I Maccabees*, Blackwells Theological Texts, Oxford 1954, 9–11; A. Schneider, „Makkabäische Märtyrer", у: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Band XXIII, Lexicon II, Stuttgart 2010, 1240–41 = скр. *RAC*.

Јосиф Флавије у књизи *Јудејске старине* парафразирао је многе делове 1Мак и стога представља значајан извор за проучавање.[18]

1.3. Јеврејски оригинал

Књига је испрва написана на јеврејском језику, а као модел за 1Мак послужиле су историјске књиге Старога завета (нарочито 1Сам). Превод је брзо заменио оригинал и јеврејски текст нажалост није сачуван. Разлог вероватно лежи у неприхватању књиге у јеврејски канон, као и у доминантној употреби грчког језика.[19]

Постојање јеврејског оригинала изводи се најпре из анализе текста на грчком. Грчки језик 1Мак је буквално превођење јеврејског текста и у великој мери осликава синтаксу јеврејског језика. Голдштајн је приметио да је преводилац на грчки имао веома богат фонд речи и могао је писати у високом стилу, али, упркос томе, остао је доследан комбинованој „грчко-јеврејској синтакси". Он то тумачи као „намерно окретање леђа јелинизму"[20]. Осим синтаксе у тексту се налазе бројни јевреизми, арамеизми као и грешке у преводу.[21] Намера писања на јеврејском може лежати у жељи писца да књига уђе у канон.[22]

Текст на јеврејском спомиње се и у текстовима црквених писаца и отаца. У свом коментару на Пс 1, Ориген даје списак 22 књиге које користе Јевреји, а затим даје упоредо називе на грчком и јеврејском. Иако не спадају у канон јеврејских списа у то време, Ориген поред грчког назива τα Μακκαβαικὰ даје и транскрипцију јеврејског назива: Σαρβηθ Σαβανιελ.[23] Јеврејски оригинал експлицитно помиње и блажени Јероним: „Machabeorum primum librum hebraicum reperi", постављајући је насупрот текстовима Сир, Тов и Јуд који немају јеврејски оригинал него су написане на грчком.[24]

1.4. Хронологија 1Мак: *Хроника Селевкидског царства* и *хронике јудејске историје*

За разлику од осталих библијских списа, 1Мак даје врло прецизне хронолошке податке. Они се повезују са битним догађањима из историје света и стога се

[18] Flavii Josephi Opera, књ. XII, погл. vi-xi, 95–120; књ. XIII, погл. i-viii, 121–156, у преводу на немачки: Flavius Josephus, *Jüdische Altertümer*, превод: Dr. Heinrich Clementz, Wiesbaden 2004, XII, vi-xi, 568–588, XII, i-viii, 569–621.

[19] J. Goldstein, *I Maccabees*, 14; K. Schunck, *Die Quellen*, 8.

[20] J. Goldstein, *I Maccabees,* 16.

[21] K. Schunck, *Die Quellen*, 10; S. v. Dobbeler, нав. д., 36; W. Dommershausen, нав. д., 6–7; J. Dancy, нав. д., 8.

[22] J. S. Dancy, нав. д., 2.

[23] Euseb. *Hist. Eccl.* 6. 25. 2, цит. према: J. Goldstein, *I Maccabees,* 15; K. Schunck, *Die Quellen*, 8–9, фн 5.

[24] Hieronymus, *Prologous Galeatus*, vol. XXVIII, col. 593–604, Migne, цит. према: J. Goldstein, *I Maccabees,* 16.

могу са великом тачношћу одредити. Официјелни систем рачунања времена у областима под влашћу Селевкида почињао је тзв. Селевкидском ером односно годином освојења Вавилона од стране Селевка I у августу 312. год. пре Хр. Притом треба нагласити да је селевкидски календар као датум нове године узимао јесењу, а вавилонски пролећну равнодневицу. Зато се у локалном календару покоравање Вавилона смешта у пролеће 311. (првога нисана), а у селевкидском у рану јесен 312. Стога није у потпуности јасно који је од поменута два датума служио као референтан, јер је у 1Мак реч о комбинованом систему.[25]

Писац се ослањао на два извора у датирању догађаја: први који се може означити као *Хроника селевкидскоī царства* и други који обрађује догађаје јеврејске историје и било их је више (*хронике јудејске историје*). Многи аутори антике оставили су са собом хронолошке нејасноће онда када су пред собом имали два извора, што је Бикерман искористио као својеврсно објашњење овог проблема.[26] По њему, наиме, писац је Јеврејин који пише у Јудеји, а јудејски извори подлежу вавилонском (јудејском) рачунању, док *хроника селевкидскоī царства* прати свој сопствени систем. Карл Шунк је понудио приближно решење за прецизније датирање: када је хронолошки податак само година, онда су дате на основу селевкидских хронолошких таблица, као нпр. 1Мак 1, 10 година 137. Селевкидске ере (175. год. пр. Хр.) када Антиох Епифан ступа на престо. Када се наводе и месеци, онда је реч о јудејском (локалном) рачунању времена, нпр. 25. Хаселев (Кислев) 148. године (14. децембар 164.) – обновљење Храма. Године опште селевкидске историје наводе се према селевкидском извору и служе као референтне тачке, док се догађаји у Јудеји датирају према локалним хроникама и стога према локалном рачунању времена.[27]

1.5. Дипломатска писма – преписка као извор 1Мак

У тексту 1Мак на више места наилази се на дипломатску преписку као извор за реконструкцију догађаја: 5, 10–13; 8, 23–32; 10, 18–20; 10, 25–45; 11, 30–37; 12, 6–18; 12, 20–23; 13, 36–40; 14, 20–23; 14, 27–45; 15, 2–9. Реч је о коресподенцији између водећих личности Макавеја и јелинских званичника. У случају 15, 16–21 писмо је између два страна званичника, а у 5, 10–13 је унутарјудејска преписка.[28]

[25] J. Goldstein, *I Maccabees,* 22–23. K. Schunck, нав. д., 16–17.

[26] E. Bickerman, *The God of the Maccabbees, Studies on Meaning and Origin of the Maccabean Revolt*, Leiden 1979, 102; уп. J. Goldstein, *I Maccabees,* 22–23. Бикерманове тврдње о хронологији у овој књизи заснивају се на анализи у његовој књизи E. Bickerman, *Chronology of the Ancient World*, NewYork 1980. Књига *Боī Макавеја* коришћена је у енглеском преводу, а не у оригиналу на немачком (E. Bickerman, *Der Gott der Makkabäer*, Berlin 1937), јер поменуто издање из 1979. јесте новије допуњено издање.

[27] Више о селевкидској хроници види: K. Schunck, *Die Quellen*, 36–52.

[28] K. Schunck, *Die Quellen*, 32; J. Goldstein, *I Maccabees,* 37.

Аутентичност ових извора била је дуго оспоравана, док новије анализе, међутим, показују велику формалну и језичку сличност ових писама са типски сличним документима тог доба. Све више научника сматра ове изворе аутентичним и тврди да је у току израде 1Мак писац имао ове текстове пред собом. Писац је највероватније имао висок положај на двору Хасмонеја и имао приступ дворској архиви.[29]

1.6. Јудејски извори

Постојање ризнице, односно државног архива потврђено је у 14, 49. У 9, 22 стоји да многобројност Јудиних подвига и његова величанственост није дозвољавала да се сви запишу. То ипак значи да су неки били записани. Дакле осим преписки, архив је могао садржати и један кратак спис тзв. *Judas-Vita* као кратку историју живота и подвига.[30] Спис је био пропраћен и поетским одељцима од којих је најинтересантнији у 3, 3–9.[31]

За описивање догађаја под Јонатаном и Симоном који су имали првосвештеничку службу, највероватније су служили првосвештенички дневници (летописи, хронике). Постојање таквих извора под Јованом Хирканом потврђено је у ст. 16, 24. За разлику од *Judas-Vita*, ови извори не садрже поетске елементе нити приче о подвизима, већ у краткој форми дају преглед најважнијих догађаја у току служења првосвештеника.[32]

Иако је аутентичност извора висока, њихово коришћење бива смештано увек у посебан контекст. Некада се пажљивим читањем открива да поменута писма уопште не оправдавају сврху због које су цитирана.[33]

1.7. Апокалиптика

У време настанка 1Мак позната и доста популарна била је тзв. апокалиптичка литература која је требало у смутним временима да пружи наду и утеху угњетеном народу. Писац 1Мак користио је *Књигу пророка Данила* (7–12), *Књигу Енохову* (85–90) и *Вазнесење Мојсијево* или како се негде назива *Завештање Мојсијево*.[34]

---

[29] Исто, 33–34; F.- M. Abel, нав. д., xxvi-xxvii.

[30] Исто, 52–55; K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 736–737.

[31] G. Neuhaus, *Studien zu den poetischen Stücken im 1. Makkabäerbuch*, Forschung zur Bibel, Würzburg 1979, 36.

[32] K. Schunck, *Die Quellen*, 55–83. На странама 64–66 Шунк доноси поделу текста по јудејским изворима. Он доноси претпоставке и о посебном извору Легенде о Мататији и још неким могућим изворима које комбинује, а који сходно обиму рада не могу бити подробније анализирани. За више погледати поменуту литературу. Уп. и K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 738.

[33] Више види код: J. Goldstein, *I Maccabees,*38.

[34] The Assymption of Moses, у: *The Apocryphal Old Testament*, прир. H. F. D. Sparks, Oxford 1984, 285–288; J. Goldstein, *I Maccabees*, 38, 610, 612–614.

Вазнесење Мојсијево доноси опроштајни говор Мојсијев Исусу Навину у којем му казује пророчку визију будућности Израила. Након повратка из ропства у Вавилону народ се поново искварио и пошао за другим боговима. Као казна доћи ће нови освајачи који ће оскврнити Храм, који ће постављати своје недостојне првосвештенике и приморавати народ да не поштује Закон (v 1–6, vi 1–5). Левит под именом Таксо устаће са својих 7 синова и подигнути устанак (ix 1–x 10). Писац наводи да ће после свих мучeништва доћи период избављења. Књига је написана највероватније око 165. односно у време највећих страдања, али пре подизања Макавејског устанка. Став да су искушења дошла због грехова народних и чињеница „оправданости" оружаног отпора највероватније је из овог текста преузео писац 1Мак.[35]

Књиīа Енохова, почев од одељка lxxx, описује догађаје од стварања света до рушења првог Храма (lxxxviii 67). Затим од lxxxix 68 до xc 8 описује се Израил као стадо оваца које је беспомоћно пред „дивљим зверима – лавовима, тигровима, медведима" и „птицама грабљивицама – орловима, лешинарима и гаврановима" који их гоне, муче и убијају; то стање ће трајати седам седмина година. Од остатка оваца настаће „двороги овнови" који ће покушати да се супротставе зверима, али неће успети (xc 9a). Онда ће у последњој седмини година један од овнова који има један велики рог успети да победи звери и коначно сломи тиранију (xc 9б–19). Бог ће се појавити и помоћи „једнорогом овну" и све звери и грабљивице прогутаће земља, а немарним пастирима стада ће се судити. Спис је настао око 160. год. и писац је вероватно имао прилику да види неке победе Јуде Макавејца, али није био сведок његове смрти.[36]

1.8. Унутарбиблијски извори

Као што је у уводу поменуто, 1Мак у великој мери подражава стил историјских књига Старог завета. Борба са многобројнијим и јачим противником у 1Мак 3, 18 може се повезати са 1Сам 14, 6, а 1Мак 4, 30 са 1Сам 17, 4–50, односно борба са јелинским освајачима јесте борба против нових Филистеја, у којој је однос као Давид против Голијата. Обновљење Храма у 1Мак 43–61 повезује се са 1Днев 15, 16 и 2Днев 33, 16. Сабор народа у 1Мак 3, 46 сличан је опису у Суд 20, 1.[37]

У 1Мак 2, 6–14 приликом описа обесвећења Храма и страдања народа наилазимо на одјеке Иса 52, 5 и Јез 35, 12, а стихови су највише под утицајем стихова из Плач 1, 5–10; 2, 1–16 и 5, 2. Одељак 1Мак 2, 15–26, где Мататија одбија да принесе идолску жртву и приволи народ на идолопоклонство, јесте *īарадиī-*

[35] J. Goldstein, *I Maccabees,* 39.

[36] 1Enoch, у: *The Apocryphal Old Testament*, прир. H. F. D. Sparks, Clarendon Press, Oxford 1984, 285–288; J. Goldstein, *I Maccabees,* 41.

[37] Унутарбиблијски извори 1Мак анализирани су уз помоћ референци које се налазе у преводу: А. Јевтић, нав. д., 98–156.

матично жртвоприношење и наличи догађају на Кармилу где пророк Илија пред мноштвом народа насупрот Ваалovим пророцима приноси жртву Јахвеу (1Цар 18, 20–40). Ревност Мататијина упоређена је са Финесовом Бр 25, 6–13.

Мататијин завет, односно опроштајни говор у 1Мак 49–70 врло је значајан, јер у великој мери представља кључ за одгонетање рецепције библијског материјала. Многе библијске личности: Авраам (Пост 22, 1–12), Јосиф (Пост 39, 4–12) Финес (Бр 25, 6–13), Исус Навин (Бр 27, 16–23), Давид (2Сам 7, 8–9), Илија (1Цар 19, 10 и 14), Ананија, Азарија, Мисаил (Дан 3, 16–18), Данило (Дан 6, 16 и 22) и њихова ревност за Закон бива упоређена са ревношћу Макавеја. Личности 1Мак бивају представљени у светлу старих и славних библијских личности: Мататија – Финес и пророк Илија, Јуда – Исус Навин и цар Давид, Симон – цар Соломон мудри итд.[38]

Књига пророка Данила. Најексплицитнији пример коришћења Дан 11, 31 налази се у 1Мак 1, 54 приликом описа обесвећења Храма и то употребом израза *„гнусоба опустошења"*. Пророштво о Антиоху Епифану из Дан 11, 21–30 вероватно је играло одређену улогу. Писац 1Мак у речима Мататије наводи чистоту (невиност) пророка Данила као разлог избављења из чељусти лава (Дан 6, 16–26 и 1Мак 2, 60) и саветује синове да следују Закону по Даниловом примеру јер ће зато бити награђени.

Судећи према анализама појединих истраживача, писац 1Мак највише је проблема имао са рецепцијом Дан 11–12 у својој књизи. Он *поправља* пророштва Дан да би се уклопила у његову концепцију. За Дан 11, 34–35 вођа јудејског отпора није непобедив (за разлику од Енх), њихов отпор је небитан и њихов подвиг на крају пропада. У својој књизи он изоставља пророчко обећање васкрсења и вечног Јудејског царства (Дан 12, 1–3).[39]

II Извори Друге књиге Макавејске (2Мак)

2.1. Уводне напомене – структура 2Мак

За разлику од 1Мак који је највероватније дело једног писца, текст 2Мак је доста сложенији (mixtum compositum). Као примарни извор 2Мак означава се петоделни спис Јасона из Кирине (3, 1–15, 36), написан на грчком језику. На почетку 2Мак налазе се и два писма која нису Јасоново дело: две празничне

[38] T. Hieke, *The Role of Scripture in the last Words of Mattathias*, 45–60; F. Reiterer, *Die Vergangenheit als Basis für die Zukunft Mattatias Lehre für seine Söhne aus der Geschichten 1Makk 2, 52–60*, 73–75; K. Berthelot, *The biblical Conquest of the Promised Land and and the Hasmonean Wars according to 1–2Makk*, 75–114, у: The Books of the Maccabees, History, Theology, Ideology: Papers of the Second International Conference on the Deuterocanonical books, Papa, Hungary, June 2005, Leiden–Brill 2007; Keel, Othmar, *1Makk 2 – Rechtfertigung, Programm und Denkmal für die Erhebung der Hasmonäer, Eine Skizze*, in Hellenismus und Judentum (ed. O. Keel, U. Staub), *OBO* 178, Göttingen 2000, 124–133.

[39] J. Goldstein, *I Maccabees*, 44.

посланици Јудејима у Египту од Јерусалимљана (1, 1–2, 18). Прича о седморо браће највероватније није Јасоново дело (7, 1–42), као ни Антиохово писмо (9, 18–27).[40] Завршна верзија текста 2Мак дело је тзв. *епитомисте*, односно скраћивача и састављача који је анониман, а о коме сазнајемо из његовог *пролога* односно увода у 2, 19–32 и *завршне речи* у 15, 37–39. Климент Александријски (Стром V, 14, 97) анонимног епитомисту назива: „састављач скраћене историје Макавеја".[41] Где је скраћивач радио на тексту и нешто ближе о њему, засад остаје енигма. Претпоставља се да је поред епитомисте постојао још један редактор који је две посланице поставио на почетак текста.[42]

Први део Јасоновог дела (3, 1–10, 9) описује предисторију Макавејског устанка и ужасе страдања под Антихом IV Епифаном. Текст велича праведног првосвештеника Онију и описује узурпацију његовог положаја од стране Симона издајника. Ова превирања доводе до две ривалске стране које претендују на првосвештеничко место, а од које су обе узурпатори: Јасон брат Онијин и Менелај, брат Симона издајника.[43] Други део (10, 10–15, 36) описује борбе Јуде Макавјеца против Антиоха V Евпатора и Димитрија I Сотира. Текст не спомиње Мататију и остале синове и велича само Јуду Макавејца. Текст се усредсеђује на два битна храмовна празника: на празник Хануке односно обновљења Храма који се славио 25. Хаселева (10, 8) и дана победе над Никанором 13. Адара (15, 36).

Историјска вредност 2Мак лежи у представљању *предисторије* Макавејског устанка, односно у извештајима о јудејској неслози у Храму и држави. Ово унутарјудејско превирање довело је до понижавања Јерусалима у доба Антиоха IV Епифана. Цар је преврат Јасона Онијада протумачио као напад на његовог легата Менелаја и његову гарду, а самим тим и као напад на Царство.

Теолошка порука. Понижење и страдања последица су греха који су изазвали Божији гнев (6, 12; 10, 4). Последица греха јесте и обесвећење Храма. Теолошка оригиналност писца 2Мак лежи у истицању улоге *мартирију-ма*, односно мучeништва у помирењу и опроштењу грехова (7, 38; 8, 5). Осим тога, Бог се у свом народу појављује у лику Анђела (3, 16; 15, 23) и одговара на вапајне и покајне молитве народа (12, 28; 14, 45). Наглашена је вера у васкрсење тела побожних (7, 9.14.26; 12, 43; 14, 46) и молитва за упокојене буди наду у васкрсење. У својој теолошкој поставци 2Мак често стоји опречно у односу на 1Мак и сматра се да је била ближа фарисејским круговима.[44]

[40] C. Habicht, „2. Makkabäerbuch", *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, Band I, Gütersloh 1976, 173 = скр. *JSHRZ*.

[41] Karl Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 739; T. Fischer, *Maccabees, Books of,* Anchor Bible Dictionary (*ABD*), NewYork – Doubleday, IV, 442; А. Јевтић, нав. д., 69–77.

[42] C. Habicht, нав. д., 174.

[43] Предисторију Макавејског устанка помиње и Јосиф Флавије: *Flavii Josephi Opera*, књ. XII, погл. iv-v, 79–95.

[44] Karl Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 740.

Време писања. За 2Мак се сматра да је најраније настала 124. год, а најкасније око 86, при чему се рад епитомисте у том случају смешта око 78/7. год. пре Христа.[45]

2.2. Текстуални извори 2Мак

Текст је изворно написан на грчком, сачуван унцијално у A и V, док у S недостаје. Као и 1Мак, 2Мак се налази у минускулима групе q и минускулима који су били подложни Лукијановој рецензији. Бројеви минускула у којима се налази 2Мак исти су као и у случају 1Мак. Старолатински преводи на које се ослањао текст Вулгате такође су значајни (La^{V}). Сиријски превод показује Лукијанову рецензију, а јерменски није много истраживан. Текст 2Мак помиње се у Новом завету у Јевр 11, 35.[46]

2.3. Однос између 1Мак и 2Мак

Разлика између 1Мак и 2Мак почива како на избору тако и на различитој интерпретацији извора које користе, чак иако су понекад ти извори исти (*Judas-Vita*, *Хроника Селевкидског царства*, документи јудејске архиве итд). Теолошка концепција писца 2Мак подразумева веру у васкрсење (12, 43–45 и 14, 37–46),[47] помињу се бројна чуда (нпр. 3, 26), а оправдање Хасмонеја се изоставља. Писац је тврдог уверења да Јевреји могу да сарађују са Јелинима, и да од тога имају користи, а не штете, само да не праве војне алијансе и не пружају оружани отпор. Притом, не слажу се подаци о бројности војске и понеки хронолошки наводи.[48]

2.4. Дело Јасона из Кирине (3, 1–15, 36)

Јасон је Јеврејин са грчким именом који потиче из грчког града Кирине. Јасон је, као и епитомиста, пратио најпопуларније наративне схеме јелинских списа. Његово дело убраја се у *жанр популарне патетичне историје*. Они су писали тако да снажно утичу на емоције читалаца са живим описима страдања и хероизма. Аутори су притом постављали висока морална начела, јасно показивали према којем лику имају симпатије и претеривали у статистичким подацима. 2Мак садржи ехо Платона и Еврипида, као и оратора Есхина, а метафоре које користи потичу из терминологије јелинског театра.[49]

[45] C. Habicht, нав. д., 176, J. Goldstein, *II Maccabees*, 83.

[46] J. Goldstein, *II Maccabees*, 127–128; T. Fischer, нав. д., *ABD*, 124–129; J. S. Dancy, нав. д., 9–11; K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 739; A. Schneider, нав. д., *RAC*, Band XXIII, 1240–1.

[47] C. Habicht, нав. д., 171 сматра да делови о васкрсењу не припадају Јасону.

[48] J. Goldstein, *I Maccabees*, 27–28.

[49] C. Habicht, нав. д., 170; J. Goldstein, *II Maccabees*, 21.

2.5. Посланице 1 и 2

Посланица 1 (1, 1–9) представља аутентичну празничну посланицу јудејске управе у Јерусалиму у којој се подсећају браћа у Египту да славе празник Сеница и празник обновљења и посвећења Храма. Посланица позива на покајање и објављује празник. Посланица као жанр постоји већ у 2Дн 30, 1–9, а развој доживљава касније у раном хришћанству. Настала је највероватније 124/3. год. Може се посматрати у контексту опомене упућене дијаспори како она не би користила храм који је подигао Онија IV Леонтопољу. Посланица је састављена на јеврејском или арамејском, па онда преведена на грчки. На известан начин она садржински противречи тексту 2Мак и то по питању третирања светости Храма у Јерусалиму и осталих храмова ван матице, а што је тек новијим студијама уочено. Иако је у средишту пажње управо празник обновљења Храма, нису поменуте победе Јуде Макавејца, као ни чуда у Храму.[50]

Посланица 2 (1, 10–2, 18) такође је део анти-онијадских стремљења и настала је у Египту за разлику од Посл. 1. Написана је на грчком у високом књижевном стилу. Покушава да покаже да је Храм у Јерусалиму једино од Бога изабрано свето место.

Објашњење за постављање ових посланица на почетак 2Мак лежи највероватније у редакцији и после епитомисте која се десила негде око 78/7. год. Намера је била вероватно да се ове посланице повежу са нарацијом и ближим објашњењем догађаја који су претходили празнику обновљења Храма, као што је то случај био са рецимо Књигом о Јестири. Због богослужбеног карактера посланица, постоје истраживачи који сматрају да је 2Мак имала и литургијску употребу.[51]

2.6. *Judas-Vita*

Извор који је утицао на формирање 1Мак 1, 1–9, 22 утицао је и на стварање 2Мак 4, 7–15, 36. С обзиром да је спис садржао доста података, писац 1Мак и Јасон из Кирине га користе сваки на свој начин, узимајући од њега што је потребно за поткрепљивање сопствене концепције. Извор је вероватно садржао и извештај о оснивању гимназиона и осталих јелинских институција од стране Јасона Онијада што је довело до Божијег гнева на Јевреје, као и извештај о оскврњењу Храма. Ту су вероватно били и извештаји о не-хасмонејским мученицима, другим ратним херојима као и бројним Божијим чудима. Писац 1Мак, хотећи да пружи подршку династији Хасмонеја, испушта све ове детаље и акценат ставља на Мататију и његову породицу. Јунаштва осталих Хасмонеја осим Јуде Макавејца, установљење

[50] J. Goldstein, *II Maccabees*, 24.

[51] J. Goldstein, *II Maccabees,* 25–27.

Акре и успешна кампања Симона Макавејца у Галилеји бива испуштена од стране Јасона, јер је циљ његовог текста другачији.[52]

Голдштајн, за разлику од Шунка,[53] назива овај спис *Општи извор* (Common Source) радије него *Judas-Vita*. Под општим он подразумева да су га користили како писац 1Мак, тако и Јасон из Кирине. Он сматра да јеврејска историографија није имала толико изражен жанр биографије и да је одражавала теолошки уплив у тумачење историје. Главни интерес 2Мак био је да се прикажу чуда која су се дешавала у другом Храму, пре него детаљи из Јудиног живота. Интерес је у спознавању Божијег деловања у историји.[54]

2.7. Мемоари Оније IV

Голдштајну је пошло за руком да покаже како Јасон из Кирине преузима одељке из једног списа насталог у Египту у периоду 131–129. год. за владавине Птолемеида. Спис је дело Оније IV, оснивача јеврејског Храма у Леонтопољу. Делови списа сачувани су у фрагментима код Јосифа Флавија у Јудејским старинама.[55] Онија IV, син Оније III, још као дете био је сведок узурпације првосвештеничког достојанства Онијада од стране Менелаја, а уз помоћ Антиоха IV. Када је након свргнућа Менелаја Антиох поставио Алкима, такође ван лозе Онијада, Онија IV напушта Јерусалим, одлази у Египат и налази покровитељство под Птолемејем IV Филомитором, иначе противником Селевкида.[56]

Спис се најприближније може сврстати у жанр *мемоара*. Најзначајнија карактеристика овог мемоара јесте описивање живота Оније III, пријатељство са Птолемеидима и непријатељство са Селевкидима. Онија III је представљен као човек смерног и побожног живота током којег је јеврејски народ живео у годинама мира и благостања. Према мишљењу писца овог мемоара, након убиства Оније III, Храм престаје бити свето место и жртве на њему узнесене нису валидне. Нарочито је ова сумња у светост Храма дошла до изражаја након оскрвњења од стране Антиоха IV. Постоји могућност да се у овим својим врло тенденциозним аспирацијама Онија III ослањао на *Мојсијево завештање* и Књигу Енохову које такође тврде да су жртве другог Храма невалидне и да ће овај бити замењен небеским Храмом. То је остављало простор за остале храмове. Онија IV је сматрао Хасмонеје за узурпаторе, будући да је за њега једина истинска првосвеште-

[52] Исто, 37–40.

[53] K. Schunck, нав. д., 68.

[54] J. Goldstein, *II Maccabees*, 40.

[55] *Flavii Josephi Opera*, књ. XIII, погл. iii, стих 65–66, стр. 132–133.

[56] J. Goldstein, *II Maccabees*, 15, 35–37.

ничка лоза била онијадска. Делови из *Мемоара* коришћени код Јасона су: 3, 1–23, 26–27, 31–36; 4, 1–6, 23–50; 5, 5, 11–16, 23; 9, 29; 12, 17–18, 35; 13, 3–8; 15, 11–16.[57]

2.8. Селевкидска хроника

2Мак не доноси пуно временских навода. За разлику од 1Мак која обухвата дуг временски период, 2Мак се односи само на време од 14 година и то од последњих година Селевка IV до победе Јуде над Никанором (162/161). Исто као и 1Мак, због ослањања на две хронологије, временски подаци су често двозначни. *Хроника Селевкидског царства* садржала је највероватније податке од смрти Селевка IV до Антиоха VII уз осврtање на понеки догађај из јудејске историје.[58]

Истраживачи сматрају да се и Јасон из Кирине ослањао на *Хронику Селевкидског царства* исто као и писац 1Мак. Податак у 2Мак 14, 1 о зацарењу Димитрија I које пада у 161. год. пре Хр. поклапа се са наводом из 1Мак 7, 1. Војевање Антиоха V Евпатора на Јуду одмах после очеве смрти, које је поменуто у 2Мак 13, 1, уз мало разилажење постоји и у 1Мак 6, 17–20. Догађаји око године 169/168. када се Антиох IV Епифан враћа из похода у Египту и напада Јерусалим бивају другачије виђени у 2Мак 5, 1 и 1Мак 1, 21. Различита рецепција извора има вероватно везе са тим што Јасон из Кирине хоће да покаже да су унутарјудејска превирања била разлог Антиоховог освајања Јерусалима и оскрвњења Храма, а не просто резултат репресивне политике.[59]

2.9. Апокалиптика

Дан 7–12 имала је утицај како на писца 1Мак тако и на Јасона из Кирине. Рецепција извора била је ипак различита. Јасон у свом делу показује већу доследност Даниловим пророштвима. У Дан 9, 24–26 помазани војвода-свештеник, који је био праведан, биће погубљен, доћи ће странци, укинуће жртве и пролити много крви. Те речи налазе ехо у Јасоновим описима првосвештеника Оније.[60]

2.10. Дипломатска преписка

У 2Мак налазе се четири писма адресирана на јудејски народ односно на његове вође: 9, 19–27 (од Антиоха Епифана) и 11, 16–21 (од војсковође Лисија) 11, 27–33 (поново од цара) 11, 34–38 (од Римљана). Постоји велика вероват-

[57] Исто,15–17, 35–36.

[58] Исто, 32–35.

[59] K. Schunck, нав. д., 83–87, E. Bickerman, нав. д., 106–111.

[60] J. Goldstein, *I Maccabees,* 49–54.

ноћа да су писма аутентична и претпоставља се да потичу из јерусалимског државног архива за време првосвештеника Менелаја. Три писма из гл. 11 разликују се од 1Мак по томе што се на крају налази уписан датум.[61]

III Извори Треће књиге Макавејске (3Мак)

3.1. Уводне напомене

Трећа књига Макавејска описује страдања јудејске дијаспоре у Египту. Догађаји се дешавају у пред-макавејско време, за владавине цара Птолемеја IV Филопатора (221–204. год. пре Хр.). Књига садржи стандардну схему макавејских књига: прогон Јудеја – избављење Божијим деловањем, те иако на први поглед има мало заједничког са 1Мак и 2Мак, бива означена врло рано као Трећа књига Макавејска. Могуће је такође и због тога што је у рукописима A и V стајала после 1–2Мак.[62]

Након победе Птолемеја IV Филопатора над Антиохом III код Рафије, цар је хтео да походи храмове бројних. Бива примљен и у Јерусалим, али му је одбијен улазак у Светињу над светињама. Видевши да цар жели на силу да уђе, свештеници и народ се вапајно моле Богу да га спречи. Божијом интервенцијом цар бива ошамућен и спречен да уђе, али остаје љут на Јевреје због овог догађаја.

Потом у Александрији царева мржња досеже границе параноје, он пореди Јевреје са светским злом и наређује да се Јеврејима пружи избор да постану грађани Александрије и узму учешћа у Дионисовом култу или да страдају. Описи прогона и страдања су упечатљиви. Неколицина бива изведена на тркалиште да буде прегажена од слонова. Бог три пута спасава народ који му се моли и цар увиђа силу Божију, каје се, мења однос према Јудејима и коначно шаље посланицу у којој их ослобађа. У успомену на ове догађаје Јевреји установљавају празник који се најчешће тумачи као египатски пандан празника Пурима, односно инкултурација идеје о спасењу од погрома у новим историјским околностима.[63] Као време настанка 3Мак узима се први век пре Христа, највероватније око 30. године.

3.2. Текстуални извори 3Мак

Текст 3Мак налази се у A и V, затим у минускулима са ознаком q и минускулима Лукијанове рецензије. Текст недостаје у S, Вулгати и Codex Vaticanus-у.

[61] J. Goldstein, *II Maccabees*, 29–30;F. M. Abel, нав. д., xli.

[62] А. Јевтић, нав. д., 80–87; K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 741.

[63] H. Anderson, „3 Maccabees, A New Translation and Introduction", у: *The Old Testament Pseudoepigrapha*, прир. James B. Charlesworth, том 2, New York 1985, 515.

Јерменски и сиријски превод књиге не садрже никакве посебности. У минускулима Лукијанове рецензије под бројем 381, 534 и 728 текст стоји под називом: Μακκαβαικῶν ἢ Πτολεμαικῶν односно Μακκαβαικῶν γ΄ Πτολεμαικῶν μᾶλλον ὤφελειν επιγράφεσθαι због чега се сматра да је текст уврштен међу Књиге Макавејске.[64]

Текст је написан на грчком језику, највероватније у Александрији. Стил је узвишен, са доста ретких и песничких израза и неологизама (око 180 речи су ретке и не постоје у грчком преводу LXX, а 20 од њих су ἅπαξ односно једном речене у читавој јелинској литератури.[65]

3.3. 2Мак као извор?

3Мак садржи низ мотива који се појављују и у 2Мак. Чудесни догађај са Птолемејем у јерусалимском Храму (2, 21–24) близак је догађају са Илиодором који описује 2Мак 3, 22–31. Сличност је, као што је и поменуто, у схеми Макавејских књига прогон-избављење. Молитве и установљење празника такође говоре у прилог утицаја 2Мак на 3Мак.[66]

3.4. Књига о Јестири

Са Књигом о Јестири 3Мак има најпре језичке сличности, а затим и тематске. Прогон почиње царском наредбом (Јест 3, 13– Мак 3, 12–19), покајање царево, признање силе Божије и сваљивање кривице на саветнике (Јест 8, 12–3Мак 6, 28–7, 2), освета над издајицама, установљење празника и спомен избављења.[67] Додуше, и поред намере текста да оправда установљење празника сличног Пуриму, неки сматрају да Јест нема директне везе са 3Мак и то најпре из теолошких разлога. Избављење Израила у Египту плод је непосредне Божије интервенције, док је Јестира имала за циљ да покаже да су Јевреји невини и одани цару и тако их спаси од погрома. У средишту је Јестира као хероина, а 3Мак акценат ставља на вапајну молитву Богу.[68]

3.5. Антички аутори

Извештаји писца 3Мак о победи Птолемеја IV Филопатора код Рафије (217) се само у мањим детаљима разликује од извештаја историчара *Поливија.* Поливије описује Филопатора као човека склоног развратном жи-

[64] H. Anderson, нав. д., 509; *TRE*, Band XXI, 741.

[65] А. Јевтић, нав. д., 81.

[66] Исто, 80.

[67] А. Јевтић, нав. д.,80.

[68] H. Anderson, нав. д., 515.

вљењу који је одступио од свега доброг.[69] Због навике Филопаторове да организује банкете и догађаје на хиподрому сматра се да је аутор 3Мак користио изгубљене *Мемоаре Птолемеја Мегалополијског* (од којих је сачувано само пар фрагмената). У сваком случају стил и форма текста 3Мак указују на неког ко је добро познавао званичне птоломејске декрете и кореспонденцију. Језичке и формалне сличности текст 3Мак дели и са *Аристејевим писмом*.[70]

Планирање погрома на хиподрому путем пијаних слонова помиње и *Јосиф Флавије* у Прот. Апиона, II, 49–55. За разлику од 3Мак, његов текст датира прогон у доста касније доба, за време Птолемеја VIII Фискона (146–117). Оскудни извори за историју јеврејске дијаспоре у Египту под Птоломејима отежавају питање датирања прогона. Неки чак сматрају да је реч о прогонима под римским императором Калигулом и да књига настаје као подстрек и подршка Јеврејима у тешким временима, узимајући као предложак предања из ранијих времена о избављењу.[71]

IV Извори Четврте књиге Макавејске (4Мак)

4.1. Уводне напомене

Текст Четврте Макавејске ближе описује страдања Јевреја под Антиохом IV Епифаном. У средишту збивања су мучења над старим свештеником Елеазаром, а затим и на храброј Мајци и њених седморо деце. Радња је оденута у филозофско-реторско рухо, где примери из историје треба да послуже као потврда да *разум влада над страстима*. Укратко речено, књига је филозофско-морална беседа у похвалу Мученицима из доба Макавејаца, описаним у 2Мак.

Време и место настанка. Истраживања су подељена по питању места и времена настанка текста. Већина се слаже да је спис настао у Александрији, док неколицина са такође добрим аргументима тврди да је настао у Антиохији. Време писања креће се у распону од најраније 37. пре Хр. до прве трећине 2. века после Христа.[72]

Писац. Писац 4Мак очигледно је стекао образовање ретора, чему може да захвали и своје добро познавање филозофије. У тексту се препознају *утицаји стоичких списа*, нарочито *Посејдонија*, а приметан је и *ехо перипатетичке школе*. Истовремено писац јако добро познаје предања ота-

[69] А. Јевтић, нав. д., 81–82.

[70] А. Јевтић, нав. д., 81–82; H. Anderson, нав. д., 513.

[71] А. Јевтић, нав. д., 82–83; H. Anderson, нав. д., 510–512.

[72] А. Јевтић, нав. д., 92. K. Schunck, нав. д., *TRE*, BandXXI, 742.

ца (3, 6; 16, 21), одан је Закону (5, 16; 9, 2; 15, 3) и поносан на Аврамово изабрање (13, 12; 18, 1). Он наглашава дејство помирења које изазива страдање праведних и наду у живот у наручју преминулих отаца (18, 23), а што се најчешће повезује са јелинским *схватањем о бесмртности душе*. Вера у васкрсење није присутна код писца 4Мак. Јудејски појам о Богу он покушава да објасни терминима стоичке филозофије. Представљањем Исака као одраслог младића, а не детета (7, 14; 13, 12), писац показује сличност са неким *рабинским тумачењима*. Текст 4Мак представља између осталог плод труда јудејства у јелинском окружењу да своју веру и своја схватања артикулише у категоријама нове културе и приликама новог времена.[73]

Целовитост текста. Са становишта већине истраживача, текст је целовит, јединствен. Постоје усамљена мишљења да је текст дело два аутора од којих је један лирски настројен и њему се приписује главни део текста, а увод и филозофско-реторске рефлексије се приписују педантном филозофски орјентисаном аутору. Теорија није даље развијана. Једино место где постоје основане сумње да текст није јединствен јесте други говор Мајке, односно завршетак у поглављу 18.[74]

4.2. Текстуални извори 4Мак

Текст је написан на грчком језику, налази се иза прве три књиге Макавејске у најстаријим рукописима A и V, а само 1Мак и 4Мак се налазе још и у S. Наслов текста у поменутим рукописима је Μακκαβαίων δ. Текст је сачуван и у бројним минускулима. У Вулгати га нема, а треба поменути и врло добар превод на сиријски. 4Мак била је раније приписивана Јосифу Флавију и налазила се међу његовим делима под насловом Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ (О самовладару разуму), а под тим називом помињу је и Јевсевије Кесаријски и Блажени Јероним. Тек касније појављује се под насловом: Ἰωσίππου εἰς τοὺς Μακκαβαίους βιβλιον односно *Јосифова књига (реч) о Макавејима*.[75]

4.3. 2Мак као извор 4Мак

Главни део текста 4Мак показује уску повезаност са 2Мак 3–7: прелаз на приповест о страдању (3, 19), Симонова узурпација Онијиног првосвештеничког положаја (4, 1–4), чудо спречавања пљачке Храма (4, 5–11), Јасон постаје првосвештеник (4, 15–18), запоседање и пљачка Јерусалима (4, 21–23), репресивне мере Антиоха IV (4, 24–26). Најважнији део представља извештај о мучеништву Елеазаровом (5, 1–7, 23) које своју паралелу има

[73] K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 742.

[74] H. Klauck, „4Makkabäerbuch“, *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, Band III, Gütersloh 1989, 657 = скр. *JSHRZ*.

[75] А. Јевтић, нав. д., 89; K. Schunck, нав. д., *TRE*, Band XXI, 742.

у 2Мак 6, 18–31 и извештај о мучeништву седморо браће и њихове Мајке (8, 1–16, 18) са 2Мак 7, 1–41. Из читања текста намеће се једна врло проста теза: писац 4Мак имао је испред себе 2Мак док је писао свој рад. Уколико је ова теза тачна, метод писца 4Мак 4 у коришћењу овог извора састоји се у следећем: кроз радикална скраћења односно јако строг избор материјала из 2Мак 3, 1–6, 17 сачинити најнужнији предизвештај о мучeништву. Затим, за разлику од 2Мак, 4Мак не одваја страдање Елеазара и седморо браће. Сходно древном правилу драме, поштује јединство места, времена и ликова. У коришћењу 2Мак писац прилично слободно интерпретира одређене моменте.[76]

Предложак за 4Мак 4 лако је одредити, али је велико питање одакле потиче материјал проширеног извештаја о Елеазару и седморо браће. У науци постоји низ различитих теорија. Постоји мишљење да је писац користио потпуно дело Јасона из Кирине и самим тим у односу на скраћивача 2Мак сачувао велики део текста. Други сматрају да је постојао један независан усмени извештај о мучeништвима и да је онда коришћен како од писца 2Мак тако и од писца 4Мак, док други додају да је то написано на јеврејском језику. У сваком случају, ниједна од ових теорија није издржала критичко преиспитивање, односно не може са поузданошћу да потврди претпоставке. Оно што је међутим за текст 4Мак неоспорно јесте његова *педагошка улога*, односно покушај преношења поруке у оквору школске реторике где живи и упечатљиви примери из историје играју велику улогу.[77]

4.4. Остали извори

Текст 4Мак није лишен хришћанског утицаја, односно аналогија са усменим предањем о Исусу Христу као са првим хришћанским мученицима. Слободнија интерпретација текста Светог писма налази се у 3, 6–18, у причи о цару Давиду, што указује на уплив усменог предања. Рабински текстови из каснијег доба помињу мучeништво Мајке са седморо деце, али догађај датирају у време цара Адријана (117–138). Садржај ових навода је другачији: разговор између цара и мученика је стереотипан и недостаје опис метода мучења.[78]

Укажимо на жанровске одреднице текста у циљу идентификације могућих извора. Истраживања показују да жанр текста није једноставно од-

[76] H. Klauck, нав. д., 654.

[77] Исто, 656.

[78] Исто, 656–67; A. Schneider, нав. д., *RAC*, Band XXIII, 1238 наводи још низ података о рецепцији текста у рабинској литератури. Најзанимљивији је навођење имена Мајке: Мирјам, кћи Танхумова.

редити и пре се може говорити о једном врло оригиналном спису који у себи уједињује многе тада познате обрасце. На самом почетку писац идентификује текст са *философским говором* (φιλοσοφώτατον λογον; 1, 1), који за циљ има да нешто „покаже“ (ἐπιδείκνυσθαι такође у 1, 1) или ἐπιδείξαι у 1, 7. То значи да би се текст ближе могао одредити као *показна, епидеиктичка беседа* (genus demonstrativum). Са друге стране, писац такође наглашава да жели нешто да „*похвали*“ односно „*укаже хвалу*“ (ἐπανεῖν у 1, 10); похвала се указује побожном разуму који је владар над страстима. Према Клауку, најсвеобухватније одређење жанра била би управо *епидеиктичка беседа са свечаном похвалом*, а свако друго одређење погађа само део текста.[79]

Други истраживачи сматрају да срж текста представља *посмртни говор* односно *epitaphios logos.* Типски узор за текст могли су бити слични говори из класичног доба Атине где је погинулима у рату у једном јавном говору одавана почаст. Постоји могућност сличности са посмртним говорима Платона који су остали сачувани, као и са утицајем римских *laudatio funebris.* Неки истраживачи сматрају да ова похвала-говор није одржан након страдања, него да је *синагогална беседа,* одржана у Александрији или Антиохији, која је касније писмено уобличена.[80]

Међутим, у поменутим похвалним говорима и беседама обично се изоставља онако прецизно описан начин мучења, као и директан говор који имамо у тексту. То све више указује како да постоји још неки образац који је коришћен као узор, као и да је на делу креативни гениј писца 4Мак. Драмско-сценско уобличење радње указује на *трагедију* као могућу парадигму. Неколицина мотива из 4Мак указују на сличност са *Еврипидом*, наиме ка трагедијама *Тројанке* и *Прибеглице*, нарочито са последњом где се појављује мајка са седморо деце, који у хору одговарају на цареве предлоге.[81]

Имајући свој основни садржај укорењен у 2Мак, 4Мак би се такође могла сврстати, поред поменутих типова текста, у стилизовану, односно *патетичну историју*.

Закључак

Закључак се у најсажетијем и најпрегледнијем виду може представити путем табеле:

[79] H. Klauck, нав. д., 659.

[80] А. Јевтић, , нав. д., 90; H. Klauck, нав. д., 661.

[81] H. Klauck, нав. д., 662.

Прва књига Макавејска	**Друга књига Макавејска**	**Трећа књига Макавејска**	**Четврта књига Макавејска**
Текстуални извори 1Мак (унцијални S, A, V; минускули q, l, L, L`)	Текстуални извори 2Мак (унцијални A, V; минускули q, l, L)	Текстуални извори 3Мак (унцијални A, V; минускули l, L)	Текстуални извори 4Мак (унцијални S, A, V; бројни минускули)
Јеврејски оригинал (изгубљен)	Дело Јасона из Кирине (3, 1–15, 36)	*2Мак* као извор за 3Мак (нпр. 2Мак 3, 22–31)	*2Мак* 3–7 као извор за 4Мак
	Мемоари Ониje IV	Књига о Јестири (Јест 3, 13–3, Мак 3, 12–19, Јест 8, 12–3Мак 6, 28–7 2)	Хришћански мартиријуми; Јеврејска синагогална беседа
	Посланица 1 (1, 1–9) Посланица 2 (1, 10–2 18)	Списи античког историчара Поливија	Еврипид, *Тројанке Прибеглице*
		Мемоари Птолемеја Мегалополијског Аристејево писмо	*Платонови посмртни говори*
Хроника селевкидског царства	*Хроника селевкидског царства*		
Хронике јудејске историје	*Хронике јудејске историје*		
Дипломатска писма – архив Хасмонеја	Дипломатска писма – архив Хасмонеја		
Judas Vita	*Judas Vita*		
Апокалиптика – *Књига пророка Данила* (7–12), *Књига Енохова* (lxxxv-xc), *Вазесење Мојсијево* (v-vi, ix-x)	Апокалиптика – *Књига пророка Данила* (7–12), *Књига Енохова* (xc 2–9a)		
Јосиф Флавије, *Antiqvitatvm Ivdaicarvm Libri*, XII, vi-xi; XIII, i-viii.	Јосиф Флавије, *Antiqvitatvm Ivdaicarvm Libri*, XII, iv-v.	Јосиф Флавије, *Contra Apionem*, II, 49–55.	Јосиф Флавије, Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ (О самовладару разуму)

Zusammenfassung: Das Aufeinandertreffen zwischen jüdischer und hellenistischer Kultur war eine echte Herausforderung für den jüdischen Väterglauben und bedingte eine Vielzahl theologischer Versuchungen und Reflexionen. Die Makkabäerbücher fungieren dabei als bedeutungsvolles Zeugnis dieser Epoche, die für das jüdische Volk geprägt war vom wechselseitigem, kulturellem und theologischem Ringen um den eigenen Glauben. Dabei steht die Vergangenheit vor den Autoren der Makkabäerbücher nicht als eine abgearbeitete Geschichte, sondern vielmehr als eine noch auszulegende und zu interpretierende. Trotz unterschiedlicher theologischer Konzepte kristalisiert sich in den Makkabäerbüchern ein zentraler theologischer Grundgedanke heraus: die stete Anwesenheit Gottes auch in schweren Zeiten und die Ambivalenz aus Verfolgung und Errettung. Im Lichte dieses theologischen Kontextes werden in dieser Arbeit die verschidenen Quellen der Makkabäerbucher aufgearbeitet, darunter: archivarische Schriften, Chroniken, staatsrechtliche Urkunden, Kurzbiografien, apokalyptische Texte, Memoiren, schriftlich fixierte Reden und Märtyrerberichte. Die Texte der Makkabäerbücher sind dabei gattungsgeschichtlich am besten als romantisierend-pathetische Erzählung einzuordnen. Die genauere Analyse der Quellenrezeption ist bis heute eine echte Herausforderung für die Forschung. Der zugrunde liegende Aufsatz bietet diesbezüglich eine kurze Übersicht der Quellen der Makkabäerbücher an und dient als Einstiegspunkt für weitere Forschung.

Schlüßelwörter: Quelle(n), Rezeption, romantisierend-pathetische Erzählung, archivarische Schriften, Chroniken, staatsrechtliche Urkunden, Kurzbiografien, apokalyptische Texte, Memoiren, schriftlich fixierte Reden, Märtyrerberichte